

КАТУВАННЯ, НЕЛЮДСЬКЕ ЧИ ТАКЕ, ЩО ПРИНИЖУЄ ГІДНІСТЬ, ПОВОДЖЕННЯ ЧИ ПОКАРАННЯ В КОНТЕКСТІ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

ДАШО Андрій - аспірант факультету суспільних і прикладних наук Університет Короля Данила

<https://orcid.org/0009-0006-0966-2440>

УДК 342.2.1

DOI: <https://doi.org/10.71404/EP.2025.3.50>

У статті розглядаються поняття «катування», «нелюдське поведіння» чи «таке, що принижує гідність, поведіння чи покарання» в контексті практики Європейського суду з прав людини. Відображено, що дії, які принижують гідність відносяться, скоріш за все, до заподіяння лише моральних страждань, тоді як нелюдське поведіння характеризується спричиненням як фізичних, так і моральних страждань.

Констатовано, що права людини і громадянина є ключовим інститутом, який еволюціонував та отримав визнання як у внутрішньодержавному, так і міжнародному праві. Заборона катування, нелюдського і такого, що принижує гідність, поведіння і покарання, виступає імперативною нормою міжнародного права, яка імплементована у національне законодавство та відображає одні із ключових цінностей правової та демократичної держави.

Обґрунтовано, що у світі не може існувати жодних виправдань жорсткому поведінню. Ні суспільна небезпека, яка загрожує життю нації, ні винятково складні випадки боротьби з організованою злочинністю чи тероризмом, ні будь-які інші обставини не можуть слугувати підставами для відступу. Порушення принципу гуманізму недопустиме за жодних умов, що вимагає негайного реагування та вжиття усіх необхідних заходів протидії та попередження форм жорсткого поведіння. Наведено відповідну практику Європейського суду з прав людини.

Зроблено висновок, що заборона негуманного поведіння передбачена цілим арсена-

лом міжнародних правових норм, а відтак перебуває під посиленою увагою міжнародних інстанцій та національного законодавця. Водночас захист особи від жорсткого, нелюдського чи такого, що принижує гідність поведіння чи покарання повинні забезпечуватись не лише на законотворчому рівні, але й на рівні правозастосування. Слідом, сучасний погляд на принцип гуманізму є актуальним і затребуваним.

Ключові слова: катування, нелюдське поведіння, таке, що принижує гідність, поведіння чи покарання, права людини, міжнародно-правові стандарти захисту прав людини, практика Європейського суду з прав людини.

Постановка проблеми

Внаслідок теракту, який відбувся у Сполучених Штатах Америки 11 вересня 2001 р. розпочались дискусії щодо необхідності застосування жорсткого поведіння у виняткових випадках, зокрема, щодо осіб, які є підозрюваними у вчиненні терористичних актів. Схоже питання було предметом розгляду також у Федеративній Республіці Німеччини, коли правоохоронні органи розслідували випадок викрадення та можливо вбивства малолітнього [1, с.58].

Втім очевидно, що з цього приводу не повинно виникати жодних дискусій, оскільки не може бути будь-яких відступів від засади поваги до людської гідності навіть під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка становить загрозу для життя людей, в

тому числі і боротьби з тероризмом. Про це, зокрема, зазначено у цілій низці міжнародно-правових актів (Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 р., Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р., Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р., Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р. тощо) та в положеннях чинного законодавства України (ст.28 Конституції України, ст.11 Кримінального процесуального кодексу України).

Так, у справі *Tomasi v. France*, Європейський суд з прав людини визнав порушення ст.3 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність видів поводження і покарання 1984 р., оскільки під час тримання під вартою заявника, щодо нього застосовувалось жорстоке поводження. В той же час уряд Франції намагався обґрунтувати наявність так званих пом'якшуючих обставин, зокрема того, що заявник вчиняв тяжкі злочини, підозрювався у вбивстві поліцейського, та був терористом (член незаконної організації «Корсиканський національний фронт визволення»). Втім Суд не прийняв до уваги такі обставини з огляду на те, що боротьба з тероризмом не може виправдати дії посадовців, які завдають фізичних та моральних страждань особі, оскільки це суперечить праву на особисту недоторканність [2].

В іншій справі «Буді проти Бельгії» від 28 вересня 2015 р. Європейський суд з прав людини у своєму рішенні вказав, що коли йдеться про особу, яка позбавлена свободи чи, кажучи більш загально, стикнулася з правоохоронцями, застосування до неї будь-яких заходів фізичного впливу, які не були однозначно спричинені її власною поведінкою, є приниженням її гідності та є, в принципі, порушенням права, передбаченого у статті 3 Конвенції. Окрім того вказується про недопустимість жодних відступів, навіть у випадку надзвичайної ситуації, що загрожує життю нації, а також за найскладніших обставин [3].

Отож, абсолютна заборона катування, нелюдського чи такого, що принижують гід-

ність, поводження чи покарання є імперативною нормою міжнародного права і, як з цього приводу зазначає Європейський суд з прав людини, - відображає одну з фундаментальних цінностей демократичного суспільства [4].

Аналіз останніх досліджень

Було б несправедливо стверджувати, що принцип гуманізму як основоположний принцип побудови правової держави не аналізувався у юридичній літературі. Свідченням цього є численні наукові праці В. Андрущенка, Т. Андрусак, С. Бобровника, О.Васильченка, О. Головка, В. Гончаренка, Д. Керімова, О. Копиленка, М.Костицького, Л. Луць, Н. Оніщенко, Н. Пархоменка, О. Петришин, С.Погребняк, О. Скрипнюк, О. Тихомирова, О. Токарчука та ін.

Також окремі аспекти тлумачення понять статті 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. досліджували такі науковці як О. Орлова, Я. Охота, П.Пушкар, П. Рабінович, Х.Трихліб, Т. Фулей, С. Цебенко, Е.Шишкіна, А. Червяцова та інші.

Не можна не згадати дисертаційне дослідження Л.Скреклі, яке присвячене жорстокості як наскрізному кримінально-правовому поняттю. Авторкою розглянуто міжнародно-правові зобов'язання України щодо встановлення відповідальності за жорстоке поводження та зарубіжний досвід регламентації відповідальності за кримінальні правопорушення, ознакою складів яких є жорстокість [5]. Вартою уваги є наукова розробка А. Замули, у якій вивчаються міжнародно-правові аспекти заборони катування як фактору впливу на ефективність боротьби з тероризмом [6].

Постановка завдання

Метою даної статті є аналіз поняття «катування», «нелюдське поводження» чи «таке, що принижують гідність, поводження чи покарання» в контексті практики Європейського суду з прав людини.

Виклад основного матеріалу

Далеко не кожна держава спромоглася створити надійні й ефективні національні

механізми захисту основних прав і свобод людини. Результатом цього процесу стала поява універсальних міжнародно-правових стандартів у сфері прав людини, за яких суб'єктивні права і свободи стали об'єктом правової регламентації не лише окремої держави, а й міжнародного співтовариства загалом. Важливою прогресивною тенденцією сучасного вітчизняного конституційно-правового розвитку, що з перших кроків набуття та становлення незалежності супроводжувала процес утвердження засад демократичної, правової, соціальної держави в Україні, стала активізація участі нашої держави в міжнародних організаціях, із подальшою ратифікацією всіх основоположних міжнародно-правових актів у сфері прав людини. Зміст міжнародно-правових зобов'язань держав-учасниць, встановлених багатосторонніми міжнародними договорами, як правило, визначається їх онтологічним та генетичним зв'язком із міжнародно-правовими стандартами. Універсальний характер прав людини потребує й виконання державами взятих на себе міжнародно-правових зобов'язань у сфері захисту прав людини [7, с. 29].

Відповідно до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 р.: «Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському, або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню». У Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. вказується, що під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом (ст.15) [8]. Однак, в подальшому зазначається, що наведене вище положення не може бути підставою для відступу від ст.3 Конвенції у якій передбачено заборону катування.

Певні застереження з цього приводу також передбачені у Кодексі поведінки по-

садових осіб з підтримання правопорядку, прийнятого Резолюцією 34/169 Генеральної Асамблеї ООН від 17 грудня 1979 р., де передбачено, що жодна посадова особа щодо підтримання правопорядку не може здійснювати, підбурювати або терпимо ставитись до будь-якої дії тортури або інші жорстокі, нелюдські або види звернення та покарання, що принижують гідність, і жодне посадова особа з підтримання правопорядку не може посилатися на розпорядження вищих осіб або такі виняткові обставини, як стан війни чи загроза війни, загроза національної безпеки, внутрішня політична нестабільність або будь-яке інше надзвичайне становище для виправдання тортур або інших жорстоких нелюдських або принижують гідність видів звернення та покарання [9].

Такий підхід є справедливим, оскільки у світі не може існувати жодних виправдань жорстокому поведженню. Ні суспільна небезпека, яка загрожує життю нації, ні винятково складні випадки боротьби з організованою злочинністю чи тероризмом, ні будь-які інші обставини не можуть слугувати підставами для відступу [10, с.6]. З цього приводу членами Європейського Комітету із запобігання катуванню і нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню або покаранню справедливо зауважується: «Насправді, саме у час надзвичайних ситуацій заборона катувань та нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження набуває особливої ваги, і саме тоді відданість суспільства фундаментальним цінностям, на яких вона ґрунтується, піддається справжньому випробуванню. Подібно до заборони рабства, заборона катувань і нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження є одним з тих прав людини, відступи від яких є недопустимими. Розмови про «встановлення належного балансу» є хибними, коли ставкою є одне з таких прав. Звичайно, для протидії тероризму необхідні рішучі дії, але не можна допускати переродження таких дій в акти катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження. Демократичні суспільства мусять зберігати вірність тим цінностям, які відрізняють їх від інших суспільств» [11, с. 22].

У Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 р. міститься лише дефініція поняття «катування», натомість визначення синонімічних понять (нелюдське поводження; таке, що принижує гідність поводженні і покарання) відсутнє. Так, катування означає будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди. В цей термін не включаються біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи спричиняються ними випадково.

Щоправда, Європейський суд з прав людини проводить розмежування понять «нелюдське поводження» та «поводження, яке принижує людську гідність». Так, у рішенні ЄСПЛ «Яллоґ проти Німеччини», заява №54810/00, поводження вважається таким, що принижує гідність, якщо воно викликає в потерпілих почуття страху, муки і неповноцінності, яке могло принизити та згнати їх і, можливо, зламати їхній фізичний та моральний опір. Натомість, нелюдське поводження характеризується систематичністю, є умисним, а також спричиняє тілесні ушкодження або гострі фізичні чи душевні страждання [12]¹. Проте, таке розмежування навряд чи є правильним, оскільки «поводження, яке принижує людську гідність» також є умисним, нелюдським та може бути систематичним. Втім, видається, що дії, які принижують гідність відносяться, скоріш за все, до заподіяння лише моральних страждань, тоді як нелюдське поводження харак-

теризується спричиненням як фізичних, так і моральних страждань.

Висновки

Таким чином, заборона катування, нелюдського поводження чи такого, що принижує гідність, поводження чи покарання передбачена цілим арсеналом міжнародних правових норм, а відтак перебуває під посиленою увагою міжнародних інстанцій та національного законодавця. Водночас захист особи від негуманного поводження чи покарання повинні забезпечуватись не лише на законотворчому рівні, але й на рівні правозастосування.

Література

1. Право на життя, заперет пыток и бесчеловечного или унижающего достоинство обращения или наказания: европейские стандарты, российское законодательство и правоприменительная практика / под общ. ред. С. И. Беляева. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2005. 244 с.
2. Tomasi v. France (Application no. 12850/87): Рішення Європейського суду з прав людини. URL: <https://policehumanrightsresources.org/tomasi-v-france-application-no-12850-87>
3. Буїд проти Бельгії: Рішення Європейського суду з прав людини від 28 вересня 2015 р. URL: <https://strasbourgobservers.com/category/cases/bouyid-v-belgium/>
4. Yaremenko v. Ukraine, 2009, п. 57 URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_a75.
5. Скрекля Л.І. Жорстокість як наскрізне кримінально-правове поняття: дис. канд. юрид. наук. Спец.: 12.00.08. Львівський державний університет внутрішніх справ. 2014. 235 с.
6. Замула А.Ю. Міжнародно-правова заборона катування як фактор впливу на ефективність боротьби з тероризмом: дис. канд. юрид. наук. Спеціальність 12.00.11. Національний авіаційний університет. Київ, 2017. 285 с.
7. Безсонова М. Право на звернення до міжнародних правозахисних інституцій як елемент конституційно-правового механізму гарантування та захисту прав і свобод людини в Україні. Національний юриди-

¹ Рішення ЄСПЛ у справі «Яллоґ проти Німеччини» (Jalloh v. Germany) від 11.07.2006 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-76307>.

SUMMARY

The article examines the concepts of «torture», «inhuman treatment» or «degrading treatment or punishment» in the context of the case law of the European Court of Human Rights. It is reflected that actions that degrade dignity are most likely to cause only moral suffering, while inhuman treatment is characterized by causing both physical and moral suffering.

It has been established that human and civil rights are a key institution that has evolved and received recognition in both domestic and international law. The prohibition of torture, inhuman and degrading treatment or punishment, is an imperative norm of international law, which is implemented in national legislation and reflects one of the key values of a legal and democratic state.

It is well-founded that there can be no justification for cruel treatment in the world. Neither a public danger threatening the life of a nation, nor exceptionally difficult cases of combating organized crime or terrorism, nor any other circumstances

can serve as grounds for retreat. Violation of the principle of humanity is unacceptable under any circumstances, which requires immediate response and taking all necessary measures to counteract and prevent forms of cruel treatment. The relevant case law of the European Court of Human Rights is presented.

It is concluded that the prohibition of inhumane treatment is provided for by a whole arsenal of international legal norms, and therefore is under the increased attention of international authorities and national legislators. At the same time, the protection of a person from cruel, inhuman or degrading treatment or punishment must be ensured not only at the legislative level, but also at the level of law enforcement. Therefore, a modern view of the principle of humanism is relevant and in demand.

Key words: torture, inhuman or degrading treatment or punishment, human rights, international legal standards for the protection of human rights, the practice of the European Court of Human Rights.

ческий журнал: теория и практика. 2018. № 4-2 (32). С. 29–34

8. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

9. Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку: прийнятий Резолюцією 34/169 Генеральної Асамблеї ООН від 17 грудня 1979 р. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282#Text

10. Ахтирська Н.М., Касько В.В., Маланчук Б.А., Мелікян А., Пошва Б.М., Фу-

лей Т.І., Шукліна Н.Г. Застосування в Україні європейських стандартів протидії жорсткому поведженню і безкарності: науково-практичний посібник для суддів / За заг. ред. проф. Малярєнка В.Т. К.: «К.І.С», 2011. 320 с.

11. Ерік Сванідзе. Ефективне розслідування фактів жорсткого поведження: керівні принципи застосування європейських стандартів / Е. Сванідзе. – К.: «К.І.С», 2009. 122 с.

12. Рішення ЄСПЛ у справі «Яллоґ проти Німеччини» (Jalloh v. Germany) від 11.07.2006 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-76307>.